

12 Bearašmuitalus Porsáŋggus

Dán viesus Leaibevuonas Porsáŋggus oruiga Rávnna-Per-Ovllá (Ole Andreas Persen), riegádan 1899:s Smiervuonas, ja Elvira Antona Kristine Aslaksdatter, riegádan 1905:s Leaibevuonas. Soai náitaleigga Goakgietti girkus 1929:s, ja seamma jagi oaččuiga nieidda, Else Osvalda. 1935:s soai oaččuiga fas bártne, Asle, guhte jámii moadde mánu maŋŋil fleanssus (influeanssas).

Dan áiggi sii orro Elvira bearraša lahka Dydbukt nammasaš báikkis Čiekŋalisgobis Leaibevuonas, smávva 40 m² ovttadásat cehkkojuvvon viesus, mii lei huksejuvvon 1921:s. Sis lei buvri mas ledje guokte gusa ja guigu, áiti biebmorádjun, lavdnjevisttaš boaldámušaide ja vel guokte visttaža gos atne suinniid šibihiidda.

Ole lei smávvadálolaš, guolle- ja fuođđobivdi, ja dasa lassin geaidnohoavdan Stáhta geaidnodoaimmahagas 1930-logu rájes, go huksegohte riikkageainnu 50 Finnmárkku čađa. Elviras dat lei ovddasvástádus doaimmahit šibitdoalu lassin dálldollui.

Sii ledje mearrasápmelaččat, ja sis lei verddebearaš boazodoalus, Eira-bearaš, gainna lonohalle gálvvuid. Persen-bearaš fidnii bohccobierggu ja -náhkiid Eira-bearrašis, ja Ole gis veahkehii sin praktihkalaš doaimmaiguin, ja hágai sidjiide biergasiid ja gálvvuid. Elvira duddjui Eira-bearrašii, earret eará son gođii bivuid sidjiide.

Golggotmánus 1944:s, loahpageahčen 2. máilmmisoađi, oaččui bearaš dieđu evakueret. Buot dálu visttit boldojuvvojedje. Sii báhtaredje sihkkeliiguin. Skábmamánu 6. beaivvi 1944:s jovde Ole, Elvira ja Else Báhcavuona suohkanii Davvi-Romssas. Juovlamánu 25. beaivvi sii ožžo orrunsaji Hilmar Bakkena luhtte Gárganis. Doppe sii orro dassái go soahti nogai. Elvira áhčči, Aslak Pedersen, jámii 1937:s. Su eadni, Anna Jørgine Pedersen, riegádan 1868:s, sáddejuvvui 1900 olbmoo searvvis “jápminskiipa” Karl Arpa fárrui. Jodedettiin Áhkánjárgii jápme 25 finnmárkulačča. Anna Jørgine lei okta dain.

13 Bearaš 1956:s

Čakčat 1945:s bohte Ole, Elvira ja sunno nieida Else, ruovttoluotta boldojuvvon dállosadjái Leaibevuonas. Visttit ja šibihat ledje jávkan. Sii huksejedje sieiva, gaskaboddosaš visoža dasa, ja návetbuvrri.

1948:s álggii áddjás bargu gárvvistit loatnaohcama dan easkaálggahuvvon ođđa doaimmahakkii *Norgga stáhta viessobáŋkui* vai besse hukset ođđa orrunviesu ja náveha. Viessotevnnegiid lei sárgon arkiteakta Leif Pedersen Hámmárfeasttas, ja guhkes meannudeami maŋŋil miedihuvvui loatna, ja bearaš beasai huksegoahtit viesu 1950:s. Viessu, mas lei bealnut geardi (lokta) ja 58 m² vuodđosadjái, huksejuvvui seamma viessosadjái gos ovddes viessu lei leamaš, mii boldojuvvui, muhto lagabut gainnu. Viessu gárvánii 1951:s, ja návet fas moadde jagi maŋŋil.

Ođđa návehii čáhke 20 sávzza. Elviras dat lei ovddasvástádus sávzzaide. Sávzzain ožžo ulluid, ja Elvira lei viššalis duojár – son kárie, banii, báinnii, čulddii, gođii ja heahkkalasttii. Elvira lei leastadiánar, ja searvvai eanaš ristalaš čoakkalmasaide gilis. Ole barggai nu go ovdal ge eanadoaluin, guolle- ja fuođđobivdduin, ja lei dasa lassin bargagohtán Geaidnodoaimmahaga geaidnobearráigeahččin ja bávkalanhoavdan. Son lei maiddái čeahpes rávdi, ja sus lei alddis báđji báikkis.

Else náitalii 1952:s Hermann Arntzeniin, riegádan 1932:s Málátvuomis Sis-Romssas eret. Hermann oaččui barggu Ruoššanjárgga káijas, ja veahkehii fatnasiid gurret ja deavdit. Son barggai maiddái “Tanahorn”-fatnasis mii suvddii olbmuid Ruoššanjárgga, Honnesvági ja Davvenjárgga gaskka.

1952:s riegdii bárdni Arnfinn dan ođđa viesus. Dál ásse golbma buolvva ovttá robi vuolde. Else, Hermann ja Arnfinn orro guovtti lanjas nuppi gearddis/lovttas. Ole ja Elvira fas aniiga dan goalmát lanja oadđenlatnjan. Vissui ledje bijahan čázi, bumppa iežaset gáldus. Viesus ii lean basadanlatnja, nugo lei sárgojuvvon viessotevnnegiidda, muhto baicce sávdni gealláris. 1956:s bođii el-rávdnji Leaibevutnii, ja vissui bijahedje maid de el-rávnnji.

14 Ođđasishuksejuvvon viesut

Ođđasihuksen álggii 1946:s. Huksen galggai mannat jodánit, leat hálbi ja fávdnát, muhto snihkkárat, ruđat ja ávdnasat ledje vátnásat.

Eanas viesuide bidje muorraskoaddásiid, ja ávnnaslágideaddjis ledje rádjosis dávjá dušše ovttalágan olgoskoaddasat dahje glásat. Danin eai soaitán viesut šaddet justu nu go ledje tevdnejuvvon. Siskkáldas seinniide ja rohpái ledje uhcán skoadsmállet. Olbmot hárve besse ieža válljet, ja daid ovttaskas viesuid boadus lei dávjá soaitáhagas.

$\frac{2}{3}$ oassi orrunviesuin huksejuvvo málletevnnegiid mielde maid Viessodirektoráhtta dahje guovlluarkiteavttat ledje ráhkadan. $\frac{1}{3}$ oassi viesuin fas huksejuvvo spesiálatevnnegiid mielde mat ledje ráhkaduvvon bearrašiid dárbbuid vuodul. Arkiteakta galggai gulahallat huksejeddjiin e.e. dan birra gokko feaskkir ja glásat galge biddjojuvvot. Dálkkiid ja biekkaid fertii váldit vuhtii. Muhtimat earáhuhtte huksentevnnegiid jearakeahtta arkiteavttas.

Soahtevahátbuhtadusat dábálaččat eai gokčan buot huksengoluid. Danin ásahuvvui Norgga Stáhta Viessobánku (maŋnelis Viessobánku) mii sáhtii juolludit olbmuide govttolaš loanaid. Oallugat ožžo buoret viesu go sis lei ovdal soadi. Muhtimat fas balle čatnot loanaide ja huksejedje dušše dan mađe maid buhtadussupmi govččai ja ceggejedje viesuid ieža – dávjá buollán viesu geađejuolggi ala. Dalle soittii viessu šaddat heajut go viessu mii lei das ovdal. Easkka logi jagi maŋnil ledje fas ceggejuvvon seamma ollu viesut go ledje ovdal soadi.

Gávpogiin ja čoahkkebáikkiin ceggejuvvojedje viesut maŋŋálagaid, hárrjit seamma guvlui, ja viesut seamma guhkkin eret luottas/gáhtas. Viesut šadde mealgat ovttaláganat, muhto ivnniid dáfus šadde erohusat.

Ođđasihuksen sakka hilggu dološ duddjon- ja huksenvieruid. Dat miellddisbuvttii dan, ahte ii šat dihtton dat dološ huksenmálla, goas viesut ja vistit ledje mánggalágánat. Sosiála- ja čearddalaš rájât eai lean šat nu oidnosis.

15 Arkiteaktagilvvut ja málletevnnegat

Maŋŋelaš soadi mearridii Stuorradiggi ahte Finnmárku ja Davvi-Romsa galge ođđasishuksejuvvot – dat lei hirbmosis prošeakta riikkaguovllus mii lei mealgat biliduvvon.

1945 čavčča rájis lágidii Ođđasihuksendirektoráhta (maŋnil Viessodirektoráhta) sárgungilvvuid main riikka arkiteavttat ožžo barggu ráhkadit standard málletevnnegiid heivvolaš orrunviesuide ja áittiide norgga davimus guovlluide.

Eiseválddit ásahedje sierra hálldahusa, Finnmárku-kantuvrra, mii galggai lágidit ja koordineret ođđasishuksema. Kantuvra lei Hársttákas, ja doppe ledje badjel 800 bargi. Das ledje čieža guovllukantuvrra main lei ovddasvástádus iešguđetge guovlluide. Guovllukantuvrrat, Finnmárku-kantuvra dehe Oslos ráhkadedje málletevnnegiid. Maŋnil oáččui Viessodirektoráhta Oslos ovddasvástádusa bargat tevnnegiiguin, maid da davvi guovllukantuvrrat dávjá bukte rávvagiid ja evttohusaid.

Sierra málletevnnegat ráhkaduvvo gávpogiidda dahje čoahkkebáikeguovlluide, ja mearragádde- ja siseatnanguovlluide. Eanet go bealli tevnnegiin ráhkaduvvojedje ruossavuodđočovdosa mielde. Dat lei vuodđomálla maid oallugat dovde. Buot lanjat galge

biddjojuvvot biippu birra, ja juohke lanjas galggai leat čielga ulbmil. Viesuin galggai leat sállarohpi – rohpemálla mii buolvvaid čađa lei čájehuvvon buoremussan guovlluin gos ledje garra dálkkit. Mearragáttiin galggai gievkkanis leat glássa meara guvlui. Eará guovlluin fas lei deháleabbo bidjat glásaid náveha dahje geainnu guvlui. Dušše gávpotviesuin galggai lei hivsset – eará sajiin fertejedje olbmot birget olgohivssegiin.

Viesut galge čájehit dáčča arkitektuvrra, ja ovttahttit dáčča huksenvieruid ja mot dat doibmet. Dat galge leat viehka ovttaláganat, ja mállatevnnegat galge leat vuolggasadjin. Viesut galge leat ovttagearđanat ja doaibmat vuohkkasat ássiid ealáhusdillái.

16 Soahti nohká – olbmot máhccet ruoktot

2. máilmmisoahti lei nohkan. Stáhtaministtar Einar Gerhardsen dajai ná dilálašvuoda birra Finnmárkkus ja Davvi-Romssas: «Čuovvovaš váttisvuotta lea goaves duohtavuotta: 70 000 olbmo dárbbasit viesu, muhto leat vel dušše báhčen viesut 10 000 olbmui.»

Muhto olbmot áibbašedje ruoktot! Sii háliidedje oaidnit oahppásiid ja ráhkkásiid, ja cegget ruovttuideaset fas. Sii soite maiddá gávdnat biergásiid mat ledje goivojuvvon eatnama vuollái dahje čihkkujuvvon ovdal go sin viesut boldojuvvojedje. Muhto miidnavára ja viessováni dihte gilde eiseválddit 50 000 bákkus evakuerejuvvon olbmuid máhccamis ruoktot buollán ja biliduvvon guvlui. Gielddus almmuhuvvui miessemánus 1945:s. Buohkat geat vulge ruoktot galge sáddejuvvot fas maŋas ja «ránggáštuvvot láhttenvuogiset geažil». Sulaid 40 % bákkus evakuerejuvvon olbmui vuosttaldedje eiseválddiid ja máhce ruoktot geassit 1945:s.

Ođđasishuksema lei váttis fidnet ávdnasiid, fievrrideami, snihkkáriid ja ruđaid. Sii, geat máhce vuosttažin, fertejedje orrut tealttáin, dahje ráhkadit suoji – *provisoriuma* – earret eará ávdnasiin maid gávdne buollán duvttain. Eiseválddit fertejedje maŋistaga dohkkehit gaskaboddosaš ođđasishuksema, ja dasto veahkehit olbmuid fievrredit bráhkáid buollán guovlluide.

Eiseválddit vigge čohkket olbmuid čoahkkebáikkiide buoridan dihte ealáhusdili Finnmárkkus. Sii háliidedje čohkket olbmuid ovttasadjái, muhto olbmuid garra vuostálastima dihte heaittihedje sii dan áigumuša. Olbmot áigo báikkiide gos sii ledje orron ovdal, ja nu dat gárttai eatnasiid dáfus. Danin čađahuvvui ođđasishuksen ovdalsoadi orrunmálla ja ealáhusdili ektui. 1946 loahpas ledje nu ollu go 90 % álbmogis máhccan Finnmárkui ja Davvi-Romsii.

Mállatevnnegat eai leat goassege čohkkejuvvon ovttasadjái, muhto árvvu mielde adnojedje badjel 100 iešguđetlágan tevnnege. Ođđasishuksenláhka (1946) mearridii ahte eiseválddit galge dohkkehit buot tevnnegiid ovdal go mihkkege huksejuvvui.

17 Duđavaččat ođđa viesuiguin?

1945 ja 1960 gaskkas fárrii oba davviguovlu ođđa viesuide. Eanas olbmot huksejedje duktásadjái gos ledje ássan ovdal soadi. Ođđa viessu šattai mealgat earálágan go ovddeš viessu.

1950:s čađahuvvui jearahallaniskadeapmi gos jearahalle olbmuid geat ásse ođđasishuksejuvvon viesuin. Finnmárkkus vástidedje čuođi bearraša. Sis ledje 60 % duđavaččat ođđa viesuin. Eanas olbmot liikojedje go viesuin ledje guokte gearddi (lei lokta).

Álggos cehkkojuvvojedje ollu viesut – dasa olbmot ledje hárjánan. Báikkálaš fágaolbmot eai oaivvildan geháviesuid dohkket guovlluide gos ledje garra dálkkit. Cehekkojuvvon viesuide manai eanet muorraávnas go geháviesuide. Eiseválddit ávžžuhedje geháviesuid hukset ávnasváni geažil, ja danin huksejuvvojedje eanas viesut dan láhkái. Muhto eanet go bealli olbmui jearahallaniskadeamis moite huksenvuogi – viesut jille menddo sakka.

Dálueamidii lei dehálaš ahte lei glássa gievkkanis. Mearragáttis son háliidii oaidnit meara ja goas isit boahhtá ruoktot bivddus. Siseatnamis dáhtui dálueamit oaidnit náveha, joga dahje geainnu. Gievkkan fertii leat stuoris, dat lei viesu deháleamos latnja, ja eanas earáhuhttimat tevnnegiin guske gievkkanii. Stuurra latnja mii galggai adnot stohpun šattai dávjá gievkkanin. Kámmár lei dehálaš latnja, ja olbmot geain ii lean kámmár váillahedje dan. Stohpu adnui hárve, muhto jus viesus ii lean kámmár, de adnui stohpu beaivválaččat. Oallugat háliidedje mánggaid uhca oadđenlanjaid, eai ge moadde stuurra.

Arkiteavttat ávžžuhedje čiekŋalis gealláriid, muhto eanas olbmot eai astan goaivut nu čiekŋalit. Danin šattai viesuide alla, oainnus geađgejuolgi. Boađus lei ahte biebморádjа soittii galbmot, ja danin eai lean buohkat duđavaččat gealláriin.

Nissonolbmot ledje dávjá eanet duđavaččat viesuiguin go almmáiolbmot. Eanas olbmot ožžo eanet ođđaágásaš viesu go sis lei ovdal soađi, ja geahppasit beivviid – ožžo eanet lanjaid, čázi vissui, ja maŋistaga el-rávnŋji.

18 Geallára atnu

Dán gealláris lea bassanlatnja, sávdni, biebморádjа ja koallarádjа.

Viesuin lea olgouksa geallárii – dat lei dábálaš mearragáttiin. Olbmot geain ii lean skadjá barge guliiguin gealláris. Doppe maiddái barge ja rádje bohcco- ja dálu šibihiid biergguid, ja daidguin maid fidnejedje meahcis, duoddaris ja jávrriin.

Bassanlanjas lei muorrauvdna man alde lei čáhcelihti mas basse biktasiid. Dáppe maiddái báidne dálu sávzzaid ulluid, ja heŋgo gárvves láiggi goikat. Bassanlanjas bumpejuvvui čáhci gáldus giehtabumppain čáhcelihttái lovtas. Nu ožžo olbmot golgi čázi geallárii ja gievkkanii.

Viesus ii lean basadanlatnja, muhto sávdni. Kvenat dat bukte sávdnevieru Finnmárkui, muhto dat ii lean dábálaš Leaibevuonas, gos dát viessu lea ceaggan. Danin lei Persen-bearraša sávdni hui bivnnut, ja olbmot johte guhkás sávdnádaddat dáppe. Muđui sii basadedje gievkkanis.

Biebмokámmáris vurkodedje sii buotlágan biepmuid: murjjiid, muorjemeasttu, sávttá, ja bierggu ja guoli nelohiin (fárpaliin). Doppe lea maiddái buđetrádjа. Bearaš ii nagodan gilvit doarvái buđehiid oba dálvái, ja danin sii fertejedje muhtin oasi oastit. Dohko sii maiddái rádje biergasiid mat adnojedje guolle- ja fuođdobivdui ja njuovvamii, ja biebмoseailluheapmái.

Koalla lei dábálaš boaldámuš vuovdhehis Porsáŋggus, muhto oallugat atne maiddái lavnnjiid. Dán gealláris lea koallarádjа mas leat *Svalbárda-koalat*, mat fievrriduvvo guorbmebiillain Hámmárfeasttas oktii jagis. Dat leikejuvvo koallarádjui geallirglása čađa. Bearaš váruhii amas geavahit menddo ollu boaldámuša – koalla dábálaččat geavahuvvui dušše málesteapmái gievkkanis ja bivttasbassamii muorrauvnnas. Danin ledje bassanlatnja ja gievkkan viesu lieggaseamos lanjat.

19 Biebmu ja biebmodilli

Porsáŋggu biebмovieruid vuodđun ledje luondduresursat maid háhke jagi mielde.

Biebmodilli lei boađus das go mánggalágan olmмоščearddat ledje orron bálddalagaid mánggaid buolvvaid: mearrasápmelaččat, boazosápmelaččat, kvenat ja dáččat. Okta dehálaš oassi lei báikkálaš olbmuid lotnolasvuohta – *verddevuohta* – boazosápmelaččaiguin. Dan láhkái fidnejedje báikkálaš olbmot bohccobierggu, ja muhtimiin ledje geahčcobohtccot boazosápmelaččaid luhtte.

Báikkálaš mearrasápmelaččat elle earret eará guollebivdduin ja smávvaloaluin, ja sii ledje guhká mealgat iešbirgejeddjit. Eanas olbmui lei gussa ja moadde sávzza, main fidnejedje bierggu ja mielkki. Čakčat sii njuvve ja bierggu sáltejedje, goikadedje dahje

suovastuhttejedje. Sii gilve buđehiid, rabárbera ja návrašiid. Muorji lei dearvvašlaš lassi eará biepmuide. Lubmen lei dehálaš, ja das sáhtii boahtit stuorra liige sisaboahu. Sii maiddái čogge čáhpesmurjiid, joŋaid, lávehiid ja sarridiid, ja sii ráhkadedje sávta ja muorjemeasttu. Šattus lei fas hárve. Olbmot dábálaččat láibo ieža, ja sii maiddái gáhkkejedje beassegáhkuid ja foarbmagáhkuid. Gáffe, mielki, čáhci ja sákta ledje dábálaš juhkosat.

Bivdduin sii ožžo mánggalágan biepmu. Dálvveáiggi sii bivde rievssahiid, njoammiliid ja riebaniid. Rievssatbivddus sáhtii boahtit stuorra sisaboahu, ja sii dájvja gárdo rievssahiid. Njukčamánuš sii álge njurjet, ja dalle sii borre ollu varas njuorjjobierggu. Cuoŋománuš bohte állatduhkát Porsáŋgui. Daid sii bivde gielaiguin, gaske ja basse uvnas. Dat lei oallugiid mielas hersko, maid sii málstedje buđehiiguin, ruotnasiiguin dahje láibbiin, dahje vušše máli.

Muhto dat lei guolli mearas mii lei deháleamos biebmu. Dan maid eai borran varasnaga, dan sii goikadedje jiellis mearragáttis. Vuoivvasguolli lei bivnnut borramuš – sii vušše guoli, vuoivasiid ja meadđemiid ovttá ruittus. Sii áinnas borre guoli vihtta beaivvi vahkus.